

YELEK, Kamil, "İçtihat Kapısının Kapalılığıyla İlgili Söylemler: Joseph Schacht ve Wael b. Hallaq Örneği", İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2016, Sayı: 2, ss. 71-88.

İÇTİHAT KAPISININ KAPALILIĞIYLA İLGİLİ SÖYLEMLER: JOSEPH SCHACHT VE WAELE B. HALLAQ ÖRNEĞİ*

Araş. Gör. Kamil YELEK**

Özet: İctihat kapısının kapanıp kapanmadığı meselesi İslam âlimlerinin yanı sıra Oryantalistlerin zihin dünyasını da oldukça meşgul eden bir konudur. İslâmî ilimler sahasında birçok araştırma ve çalışma yapan Oryantalistlerden bazıları, ekoller/mezhepler teşekkül edip sistematik yapılarını tamamladıktan sonra içtihat kapısının kapandığı fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu söylemi dile getirenlerden biri de Joseph Schacht'tır. O hicri dördüncü yüzyıldan itibaren içtihat kapısının kapandığını, İslam hukukunun erken dönemlerde teşekkülünü tamamladıktan sonra asırlarca değişmeden devam ettiğini ve hukukun değişmez katı kurallar bütününe dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu iddianın gerçekliğini sorgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle Schacht'ın İslam hukukunun kökeni ve erken dönem teşekkülüyle alakalı görüşleri, akabinde de içtihat kapısının kapalılığıyla ilgili iddiası mevzubahis edilmiştir. Daha sonra ise, İslâm hukukunun tarih içindeki dinamik yönüne dikkat çeken çağdaş araştırmacılardan Wael b. Hallaq'ın "Was the gate of *ijtihad* closed?" başlıklı makalesinden hareketle söz konusu iddianın gerçeği yansıtmadığı, kronolojik olarak hicri 4. yüzyıldan itibaren sonraki dönemlere doğru bir literatür incelemesi yapıldığında her dönemde içtihat yapabilecek bilgi birikimine sahip âlimlerin mevcut olduğu ve içtihatların her devirde devam ederek bu kapının hiçbir zaman kapanmadığı vaz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, İslam Hukuku, İctihat Kapısı, Joseph Schacht, Wael b. Hallaq.

The Discourses Regarding The Closure Of The Gate Of *Ijtihad*: The Case Of Joseph Schacht And Wael B. Hallaq

Abstract: The question of whether the gate of *ijtihad* was closed has considerably preoccupied not only Islamic scholars, but also orientalists. Some of the orientalists who made research and studies in the field of Islamic Studies, asserted that after the Islamic law schools were established and completed their systematic structure, the gate of *ijtihad* had closed. One of the scholars who asserted so is Joseph Schacht. He argues that the gate of *ijtihad* was closed since the fourth century A.H., that after its formation in the early period, Islamic law lasted for centuries without any change, transforming into only a set of unchanging strict rules. This

* Bu makale, 24-26 Nisan 2015 tarihlerinde Batı'da İslam Araştırmaları ve Türkiye'deki Yansımaları ismiyle İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü tarafından düzenlenen Lisansüstü Öğrenci Sempozyumunda sunulan çalışmamızın yeni ilavelerle düzenlenmiş halinden ibarettir.

** Arş. Gör. Kamil YELEK, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD, kamilyelek@klu.edu.tr

paper aims at revealing the invalidity of his argument. In fulfilling this aim and making the topic more understandable, I will first discuss Schact's views about the origin of Islamic law and its formation in the early period, as well as his argument regarding the closure of the gate of *ijtihād*. Then, based upon the article "Was the gate of *ijtihād* closed?", written by Wael Hallaq who is one of the scholars remarking the dynamic aspect of Islamic law throughout history, I will argue that Schact's approach does not reflect the reality since reviewing the literature for the period from the fourth century onwards clearly reveals that each period had scholars who are capable of performing *ijtihād* and issued *ijtihād* in every period so, this gate was never closed.

Keywords: Orientalism, Islamic Law, Gate of Ijtihad, Joseph Schacht, Wael b. Hallaq.

A. Giriş

İçtihat kapısının kapalılığıyla ilgili tartışma İslam âlimlerinin yanı sıra Oryantalistleri de oldukça meşgul eden bir konudur. Oryantalistlerden bazıları, mezheplerin teşekkül edip sistematik yapılarını tamamlamasından sonra içtihat kapısının kapandığı fikrini ileri sürmüştürler. İçtihat kapısının kapanması şeklinde ifade edilen olgunun oryantalist dünyada nasıl anlaşıldığını görmek için bu durumun İslam dünyasında ne anlama geldiğine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İslam âlimleri arasında hicri 4. (miladi 10.) asırdan sonra içtihat kapısının kapalı olduğuna dair bir kanaat oluşmuştur.¹ Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî gibi müçtehit imamlar, içtihat ederek kendi zamanlarına kadar gelen

¹ İçtihat kapısının kapandığı iddiasının kaynağı ve ilk olarak kimin tarafından ortaya atıldığı konusunda net bir bilgi yoktur. Bu husus ayrıca araştırılmaya muhtaçtır. Söz konusu iddia, ileri ifade edileceği üzere mezheplerin teşekkül edip genel kabul görerek kurumsallaşması, ihtiyar (seçip alma) tartışmaları ve taklit olgusuyla yakından ilgilidir. Kaynaklara bakıldığında hicri beşinci yüzyıla kadar içtihat kapısının kapanmasının fakihler tarafından tartışma konusu bile edilmediği görülecektir. Nitekim Kadî Abdülcebbâr başta olmak üzere Hüseyin el-Basri, Bağdâdî, Şirâzî, Cüveynî, Serahsî ve Pezdevî'nin usul eserlerinde doğrudan veya dolaylı yoldan bu iddiaya işaret eden olan herhangi bir bilgi yoktur. Hallaq bu tartışmanın salt entelektüel meraktan ziyade pratik zorunluluktan kaynaklandığını ve "içtihat kapısının kapanması" (insidâdü babî'l-ictihad) teriminin ilk olarak Hanbeli fakihlerinden İbn Akîl'in (v. 513/1119) eserinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Hicri 5. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın başlarında ise, içtihat kapısının kapanması ve müçtehitlerin neslinin tükenmesiyle ilgili tartışmalar gündeme gelmiş, hatta taklidi savunan aşırı gruplar bu konuda bir icmânın var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bkz. İbn Akîl, *Kitâbü'l-fünûn*, (Beyrut: Dârü'l-Meşrîk, 1970), thk. George Makdisî, I, 92-93; İbn Teymiye, *el-Müsvede fi usûli'l-fikh*, (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1964), 472, 545; Wael b. Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", *International Journal of Middle East Studies*, London-New York 1984, XVI, s. 21-22.

mevcut birikimi bütün yönleriyle değerlendirip kendi içinde tutarlı, sistematik bir yapı kurmuşlar; bunun neticesinde de ekoller/mezhepler ortaya çıkmıştır. Yapılan bu içtihadı “kurucu/mutlak içtihat”, bunu yapan müçtehide de “mutlak müçtehit” denmiştir. Ancak İslam hukukunun teşekkül dönemi sona erdikten sonra “kimlerin içtihat etmeye ehil olduğu” meselesiyle ilgili olarak “mutlak içtihat” için bundan sonra hiçbir bir kimsenin gerekli vasıflara sahip olamayacağı şeklinde bir düşünce yerleşmeye başlamıştır.² Bu düşünceyi savunanlar, içtihat için gerekli vasıflara sahip olmayan cahil kişilerin içtihadını engellemek ve dinin tahriften korunmasını sağlamak için bu kanaati yaygınlaştırmışlardır. İlk emareleri hicri üçüncü asrın sonlarında hissedilir bir şekilde görülen bu tutum, hicri dördüncü yüzyılın başından itibaren muhtemel bütün sorunların kapsamlı bir şekilde tartışılarak halledildiği, “ihtiyârın artık câiz olmadığı ve mutlak içtihat hakkına sadece benzerleri artık gelmeyecek olan büyük selef âlimlerinin sahip olacağı” şeklindeki yaygın bir kabule dönüşmüştür.³ Ekollerin sistematik yapıları oluşturulurken Peygamber, sahabe ve tabiinden gelen mevcut birikim seçilerek alındığı için klasik literatürde “ihtiyâr” (seçip alma) terimiyle ifade edilen bu faaliyetin sonsuza kadar sürekli bir şekilde yeniden tekrarlanmasının anlamsızlığı ve gereksizliği nedeniyle mutlak içtihadın bir noktada durdurulması gerektiği fikri hâkim olmuştur.⁴ Literatürde “içtihat kapısının kapanması” tabiriyle ifade edilen hadisenin özü budur. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta, kapandığı iddia edilen mukayyet

² Yunus Apaydın (ed.), *İslam Hukukuna Giriş*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 133, 142-143; a.m.f., “İçtihat”, *DİA*, XXI, s. 432-445. Ayrıca III/IX. yüzyılın sonları ile IV/X. yüzyılın başlarında yaşayan bazı âlimlerin, “III/IX. yüzyılın başından itibaren artık ihtiyârın câiz olmadığı ve mutlak içtihat hakkına sadece benzerleri artık gelmeyecek olan ilk dönemin büyük âlimlerinin sahip olduğu”nu dile getirmesinin bu konuya zemin hazırladığı söylenebilir. Bkz. Apaydın, “İçtihat”, *DİA*, XXI, s. 443.

³ Apaydın, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 143.

⁴ Apaydın, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 134. Görüldüğü üzere içtihat kapısının kapanması hadisesinin ilk emareleri ihtiyar tartışmalarında kendini göstermektedir. İhtiyarın caiz olmadığı dönemin sınırını belirtmek üzere de farklı kanaatler ileri sürülmüştür. Örneğin İbnu'l-Kayyim'in de katıldığı İbn Hazm'ın tesbitine göre yaklaşık olarak hicri II. yüzyılın ortalarında başlayan taklit III. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşmış ve mezhep imamları taklit edilmeye başlanmıştır. Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (Beyrut: Darü'l-Afâki'l-Cedide), thk. Ahmed Muhammed Şakir, IV, s. 225-226; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkâtın an Rabbi'l-Âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991) thk. Muhammed Abdusselam İbrahim, II, s. 196-197; Apaydın, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 143.

içtihat değil, mutlak/kurucu içtihatdır.⁵ Mezhep içi içtihadın önü ise asla kapanmamış, daima açık tutulmuştur. Çünkü Yunus Apaydın'ın da belirttiği gibi mezhebin kendi sınırları içerisinde içtihat etmenin engellenmesi, sistemin kendi kendini imha etmesi ve yok oluşa mahkûm etmesi anlamına gelir.⁶ Dolayısıyla içtihat kapısının kapanması hadisesi mutlak içtihatla alakalı bir olgudur.⁷

Hal böyle iken Norman Anderson, Noel James Coulson ve Hamilton Alexander Rosskeen Gibb gibi oryantalistlerin çoğunluğu mutlak içtihatla alakalı olan bu olguyu içtihadî faaliyetlerin tamamına teşmil ederek İslam hukukunu büsbütün bir donukluğa ve taklide mahkûm etmiştir. Bazılarını dışarıda bırakacak olursak oryantalistlerin çoğunluğu; 3/9. yüzyılın ortalarına kadar içtihat hususunda herhangi bir kısıtlamanın olmadığını, ancak mezheplerin/ekollerin teşekkülünden sonra (4/10. yüzyılın başlarından itibaren) içtihat kapısının kapanarak İslam hukukunun asırlarca değişmeden devam ettiğini ileri sürmektedir. Bu söylemi dile getirenlerden biri de Joseph Schacht'tır. Ancak orijinal hukuki metinlere dayalı sistematik ve kronolojik bir araştırma, içtihat kapısının kapandığı şeklindeki bu iddiaların tamamen mesnetsiz ve yanlış olduğunu ortaya koyacaktır.

Batıdaki İslam hukuku çalışmalarına yön vermesi ve bu söylemi dile getirenlerden biri olması sebebiyle öncelikle Schacht özelinde söz konusu iddiaları ele alıp, akabinde de Wael b. Hallaq'ın "*Was the gate of ijihad*

---

⁵ Mezheplerin oluşması ve sistematik yapılarını tamamlamasından sonra içtihat faaliyetinin anlamı ve yöntemi konusunda bir değişim olduğu ve hicri III. yüzyılın ortalarından itibaren kurucu içtihat faaliyetinden mezhep içi içtihat faaliyetine geçildiği söylenmektedir. Bkz. Apaydın, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 143.

⁶ Apaydın, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 134.

⁷ Mürteza Bedir içtihat kapısının kapalılığıyla ilgili kanaatlerin, zâhirü'r-rivâye ve nâdirü'r-rivâye alanıyla irtibatlı olduğunu, içtihadın ise vâkiât alanında sürdürüldüğünü ifade eder. Çünkü onun ifadesine göre vâkiât, hukuku devam ettiren bir özelliğe sahip olup önü her zaman açık iken; hukukun esasını ve ana çatısını oluşturan zâhir ve nâdir kapsamına giren görüşlerin önü kapalıdır. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse zâhir ve nâdir kapsamındaki görüşler aracılığıyla kurulan hukuk sisteminde değişim ve dönüşüm vâkiât edebiyatı üzerinde yürütülerek içtihat faaliyetleri devam ettirilmiştir. Bu durum, genel anlamda içtihadın önünü kesen veya kapısını kapatan bir düşünce olmak yerine, zâhir ve nâdir türünde kurucu bir görüş formüle etmenin mümkün olmadığı anlamına karşılık gelmektedir. Çünkü zâhir ve nâdir kapsamındaki görüşler, ancak sistemi kuran halkada yer alan Ebû Hanife ve ashabına aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, (İstanbul: İSAM Yayınları 2014), İkinci basım, s. 65-101.

closed?” isimli makalesinden hareketle, teoride (*usul*) ve pratikte (*fıru*) içtihat faaliyetlerinin devam ettiğini bu çalışmada göstermeye çalışacağız.

Bir sonraki başlığa geçmeden önce Hallağ’ın bu makalesi hakkında özellikle zikredilmesini önemli ve gerekli gördüğümüz bir hususu paylaşmak istiyoruz. Bilal Aybakan “*Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael b. Hallağ*” isimli yazısında Hallağ’ın “*Was the gate of ijthad closed?*” başlıklı eserini tanıttığı yerin dipnotunda bu makalenin 1993’te İslami Araştırmalar Dergisinin Ekim sayısında Bilal Kuşpınar tarafından Türkçe’ye çevrildiğini belirtmiş⁸, daha sonra da aynı bilgi Aybakan’a referansla Haluk Songur tarafından tekrarlanmıştır.⁹ Aynı şekilde Wikipedia’nın İngilizce versiyonunda Hallağ’ın mezkûr eserinin tanıtıldığı yerde “*Translated into Turkish by Bilal Kuşpınar, ‘İctihad kapisi kapalıdır?’, İslami Araştırmalar Dergisi (October, 1993)*” şeklinde bir bilgi¹⁰ mevcut ise de, bu doğru değildir. Çünkü yapılan araştırma ve incelemeye göre bir taraftan *İslami Araştırmalar Dergisi*’nin 1993’te yayınlanan böyle bir sayısının olmadığı¹¹; diğer taraftan da Bilal Kuşpınar’la iletişime geçilerek kendisinin söz konusu makaleyi çevirmediği ve bu bilginin yanlış olduğu tespit edilmiştir.¹²

B. İçtihat Kapısıyla İlgili Joseph Schacht’ın Oryantalist Söylemi

Joseph Schacht’ın ilgi sahası çok geniş olmakla birlikte en fazla İslam hukuku alanındaki çalışmalarıyla meşhur olmuştur. Schacht, özellikle İslâm hukukunun mahiyeti, kökeni ve erken dönem gelişimi vb. konular üzerinde özellikle çalışmalarını sürdürmüştür. Onun bu alandaki araştırmaları ve görüşlerinin pek çok kişiyi etkilediği, hatta Batıdaki İslâm hukuku çalışmalarına yön verdiği bilinmektedir.¹³

⁸ Bilal Aybakan, “Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallağ”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, sy.4, s. 152.

⁹ Haluk Songur, “İslam Hukuk Tarihi ve Gelişimi Üzerine Bir Kitap”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.19, Isparta, 2007, s. 197.

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Wael_Hallaq (Erişim tarihi: 10.06.2016)

¹¹ *İslami Araştırmalar Dergisi*’nin 6. cildi 1992’de, 7. cildi ise 1994’te yayınlanmıştır. Ayrıca derginin hiçbir sayısında bu makalenin tercümesi mevcut değildir.

¹² Hallağ’ın bu makalesini Türkçeye çevirmek için gerekli yazışmalar yapılmış ve izinler alınmıştır. Yakın zamanda tarafımızdan yayınlanacaktır.

¹³ Mürteza Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, sy.4, s. 18. Ayrıca bkz. Bedir, “Schacht, Joseph”, *DİA*, .XXXVI, 2009, s. 224; Talip Türcan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, sy.4, s. 65.

İslam hukukunun kökeni ve erken dönem teşekkülüyle ilgili olarak Schacht; onun bir sistem olarak hicri birinci yüzyılın sonu ile ikinci yüzyılın başında Kufe’de ortaya çıktığını, fukâhanın ortaya koyduğu malzemenin Hz. Peygamber’den tevarüs edilen bilgiyle doğrudan ilişkisinin bulunmadığını, hatta bunların sonradan oluşan bir kurgunun ürünü olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Çünkü onun iddiasına göre İslâm hukukunun kökeni Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerle Roma ve İran gibi İslâm öncesi kadim geleneklere dayanmaktadır.¹⁵ Daha sonra ise bu kadim geleneklerden tevarüs edilen bilgiler, mezkûr yıllarda Kur’an ve hadislerin süzgecinden geçirilerek dini bir karaktere bürünmüştür.¹⁶ Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse onun bakış açısına göre İslam hukuku, sistem olarak Kur’an’a ya da ilk nesil Müslümanların Kur’an’ı yorumlamalarına değil; aksine hicri birinci yüzyılın sonu ile ikinci yüzyılın başlarında ortaya çıkan fakihlerin fethedilmiş topraklardaki mevcut birikimi İslâmleştirmesine dayanır.¹⁷ Dolayısıyla ona göre İslâm hukuku İslâm öncesi kültürlerin İslâmleştirilmesi yoluyla doğmuştur. Kısacası Schacht bu iddiasında İslam hukuk sisteminin aslında Kur’an ve Sünnete değil de yabancı unsurlara dayandığını ispatlamaya çalışmaktadır. Hadislerin sonradan uydurulduğunu iddia etmesinin nedeni de budur.¹⁸ Çünkü o bunların İslâmleştirme sürecinde kullanılmış olduğuna inanmaktadır. İşte bu yüzden de Schacht, hadislerin Hz. Peygamber ve ashabından gelmediğini ve bunların büyük bir kısmının uydurma olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde İslam hukukundaki külli kaidelerin (*legal maxims*) de sonraki dönemlerde ortaya çıkarak bunların Hz. Peygamber’e ve sahâbelere hadis olarak nispet edildiğini iddia etmiştir.¹⁹

-
- ¹⁴ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, (New York: Oxford University Press, 1982), s. 28-29; Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, s. 19; a.mlf., “Schacht, Joseph”, s. 225; Türcan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, s. 67.
- ¹⁵ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 20-22; Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, s. 21; a.mlf., “Schacht, Joseph”, s. 224. Daha açık bir şekilde belirtecek olursak Schacht, İslâm hukukunun dini-ahlaki ve hukuki olmak üzere farklı iki kökene sahip olduğunu; dini-ahlaki olanın Hıristiyanlık ve Yahudilik etkisinde olan İslâmi mirasa, hukuki olanın ise Irak medeniyetlerinin mirasına dayandığını iddia etmektedir. Bkz. Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, s. 20; Türcan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, s. 65-66.
- ¹⁶ Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, s. 21.
- ¹⁷ Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, s. 20; Türcan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, s. 66.
- ¹⁸ Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, s. 21; Türcan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, s. 68.
- ¹⁹ Ona göre bir hadisin güvenilirliğini belirleyen kriter, erken devirlerde söz konusu rivayetlerin kullanılıp kullanılmamasıdır. Eğer hadis ilk dönemde hukuki bir tartışmada kullanılmamışsa

Schacht'a göre İslam hukuku, bir hukuk sistemi olarak hicri birinci yüzyılın sonu ile ikinci yüzyılın başında ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁰ Bu dönemdeki fakihler, kendilerine sorulan soruları ya da ortaya çıkan fikhî (hukukî) problemleri kendi içtihatlarına göre çözüme kavuştururken serbest hareket etme hürriyetine sahiptiler; yani herhangi bir sınırlama olmaksızın yeterli düzeyde bilgisi olan herkese bu kapı (içtihat kapısı) açıktı.²¹ Ancak mezheplerin doğuşu ve İslam hukukunun bir bütün olarak teşekkül etmesinden sonra "kimlerin içtihat edebileceği" meselesiyle ilgili olarak "mutlak içtihat" için bundan sonra herhangi bir kimsenin gerekli vasıflara sahip olamayacağı; içtihat etme hakkına –daha sonraki nesillerin değil– sadece büyük selef âlimlerinin sahip olacağı fikri hâkim olmuştur.²² Schacht'a göre ilk işaretleri Şafî'de dikkati çeken bu tutum, hicri üçüncü (milâdî dokuzuncu) asrın ortalarından itibaren yer tutmaya başlamıştır. Ayrıca Schacht, bu devirde içtihat teriminin, geçmişteki anlamından ayrılarak kıyas veya sistematik içtihat yoluyla Kur'an, sünnet ve icmâ'dan doğru sonuçlar hüküm istinbat etme şeklinde sınırlandırıldığını belirtmektedir.²³ Hicrî dördüncü (milâdî dokuzuncu) yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Schacht'ın ifadesine göre "bütün ekollerin bilginleri, bütün ana meselelerin enine boyuna ele alınıp halledildiğini anladıkları anda istenilen noktaya ulaşılmış ve ondan sonra herhangi bir kimsenin hukukta mutlak ictehad yapmak için gerekli vasıflara sahip olduğunun düşünülemediği, gelecekteki bütün faaliyetlerin izah, tatbikat ve daha çok doktrinin ilk vazedildiği şekil ile yorumlanması gerektiği tarzında bir icmâ', yavaş yavaş kendisini göstermiştir."²⁴ Daha sonra içtihat kapısının kapanmasıyla da bu durum tamamıyla taklide yol açmıştır.²⁵ Dolayısıyla onun bakış açısına göre mezheplerin teşekkül etmesinden ve sistematik yapılarını tamamlamasından önceki dönemde âlimler içtihat alanında daha serbest hareket etme hürriyetine sahipken, artık bu durum

bu onun sonradan uydurma olduğu anlamına gelir. Çünkü söz konusu rivayet sahih olsaydı bunun mutlaka daha önce delil olarak ileri sürülmesi gerekirdi. Bkz. Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", s. 19-20.

²⁰ Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", s. 19.

²¹ Joseph Schacht, "Idjtihâd", *Encyclopedia of Islam*, (Leiden: E. J. Brill, 1986), C.III, s. 1026; a.mlf., *An Introduction to Islamic Law*, s. 70-71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, s. 78-79.

²² Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 79.

²³ Schacht bu anlam değişikliğinde Şafî'nin büyük etkisinin olduğunu belirtir. Bkz. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 79.

²⁴ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 79.

²⁵ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 79.

değişerek yerini sistematik içtihadın sert disiplinine ve taklide bırakmıştır. Bu durum ise mezheplerin resmi ve yaygın olan görüşlerinin, doktrinlerinin ele alındığı eserlerdeki şekliyle aynen kabul edilmesini gerekli kılmıştır.²⁶ Bu yüzden de ona göre teşekkül döneminden sonraki fikhî faaliyetler, doktrin ilk vaz' edildiği şekliyle açıklanması, uygulanması ve yorumlanması şekliyle devam etmiştir.²⁷

Yukarıdaki bu ifadelere rağmen Schacht, taklit döneminde dahi İslam hukukunun orijinal düşüncenin tezahürlerinden yoksun olmadığını, sonraki âlimlerin tayin edilmiş olan mezhep sınırları içerisinde en az selefleri kadar yaratıcı olduğunu, sistemin büsbütün de değişmeden kalmadığını ve ortaya çıkan yeni hadiselerin geleneksel vasıtalarla müftüler tarafından çözüme kavuşturulduğunu ifade ederek çelişkiye düşmektedir.²⁸ Schacht her ne kadar bunları söylese de, son kertede bu değişimlerin furû-i fıkhîden ziyade hukuki nazariye ve sistematik üst yapıyla ilgili olduğunu ve bir bütün olarak ele alındığında İslam hukukunun ilk Abbasi devrinin sosyal ve ekonomik şartlarını yansıttığını belirtir. Kısaca özetlemek gerekirse, Schacht 4./10 yüzyıldan itibaren içtihat kapısının kapandığını, İslam hukukunun erken devirlerde teşekkülünü tamamladıktan sonra asırlarca değişmeden devam ettiğini, hukukun değişmez katı kurallar bütününe dönüştüğünü ve bu durumun teori-pratik gerilimini ortaya çıkardığını iddia etmektedir.²⁹

Yukarıda genel olarak özetlemeye çalıştığımız Schacht'ın bu görüşleri oryantalistler tarafından uzun süre benimsenmiş ve Batıda İslâm hukuku çalışmalarının temellerini teşkil etmiştir.³⁰ Özeldir Schacht'ın genelde ise oryantalistlerin Müslümanlara bu şekilde yaklaşmalarının sebebi, böylesine sofistike bir sistemin ya da rasyonel kurumların bedevî bir toplumdan çıkamayacağı şeklindeki oryantalist algıdır.³¹ Çünkü zikredilen algıya göre

²⁶ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 79-80

²⁷ Schacht "İdjtihâd", C.III, s. 1026; a.mlf., *An Introduction to Islamic Law*, s. 71; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 79

²⁸ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, s. 72, 73, 75; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 80, 82, 84.

²⁹ Schacht "İdjtihâd", C.III, s. 1026; Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", s. 22; Bedir, "Schacht, Joseph", *DİA*, XXXVI, s. 222;

³⁰ Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", s. 21.

³¹ Tabi ki bu algının arkasında Batıdaki akademik ve entelektüel çevrelerde hâkim olan Avrupa merkezli Weberyen tezlerin etkisinin de oldukça büyük tesiri vardır. Çünkü Weber'in teorisine göre doğu toplumlarının böyle bir kapasitesi yoktur, bilim de medeniyet de Avrupa'dan çıkar. Ayrıntılı bilgi için bkz., Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", s. 15-18; a.mlf., "Schacht, Joseph", *DİA*, XXXVI, s. 222.

bu şekildeki yapı ve kurumlar, Avrupa medeniyetine mensup olmayan geleneksel hiçbir toplumda ortaya çıkıp gelişemez.

Batıdaki İslâm hukuku çalışmalarının temellerini oluşturan Schacht'ın bu fikirleri daha sonra sorgulanmaya ve tenkit edilmeye başlanmış ve bu görüşlerin gerçeği yansıtmadığı bilimsel olarak ortaya konmuştur. Bir sonraki başlıkta söz konusu görüşleri delilleriyle çürüten ve İslâm hukukunun tarih içindeki dinamik yönüne dikkat çeken çağdaş araştırmacılardan Wael b. Hallaq özelinde bu konuyu detaylı olarak ele alacağız.

C. Wael B. Hallaq'ın Eleştirel Yaklaşımı

Schacht'ın yanı sıra Norman Anderson, Noel James Coulson ve Hamilton Alexander Rosskeen Gibb gibi birçok oryantalist de, 3/9. yüzyılın sonuna doğru içtihat faaliyetlerinin durma noktasına geldiğini, bu kapının bir daha açılmamak üzere kapatıldığını ve söz konusu fikrin yaygın bir şekilde kabul edildiğini var sayarlar.³² Ancak 19. ve 20. yüzyıllarda Batıdaki akademik çevrelerde hâkim olan bu algı ve ön yargılar, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sorgulanmaya ve tenkit edilmeye başlanınca Schacht'ın zikredilen fikirleri de bundan nasibini almıştır. Nitekim çağdaş araştırmacılardan Wael b. Hallaq³³ "*Was the gate of ijihad closed*" isimli yazısında zikredilen bu iddiaları çürütmektedir. Biz de bu çalışmada, Hallaq'ın makalesini merkeze alarak, teoride (*usul*) ve pratikte (*füru*) içtihat kapısının kapalı olmadığını ve hukuk tarihinde içtihadın ne kadar vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu göstermeye çalışacağız.

1. Fıkıh Usulünde İctihat

Hallaq'a göre fıkıh usûlünün temel hedefi, ortaya çıkan yeni hadiselerin çözüme kavuşturulması ya da hükme bağlanması için tutarlı bir sistem ortaya koymaktır. Her ne kadar fıkıh usûlünün amacı bu olsa da, içtihat yapmak isteyen bir fakihin taşınması gereken bir takım şartlar vardır. İctihat için gerekli olan şartların oldukça katı, sert ve yerine getirilmesinin imkânsız olduğu ve bu durumun içtihat faaliyetlerini sona erdirdiği varsayılabilirse de, Hallaq fakihlerin konuyla ilgili eserleri incelendiğinde bu varsayımın rahatlıkla çürütülebileceğini belirtir. Çünkü usul kitaplarına

³² Hallaq, "Was the Gate of Ijihad Closed?", s. 4.

³³ 1955 Nasıra doğumlu Lübnan asıllı bir Hıristiyan olan Hallaq uzun yıllar McGill Üniversitesi'nde çalışmış ve orada İslami Çalışmalar Enstitüsü'nde İslam Hukuku profesörü olmuştur. Halen Columbia Üniversitesi Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika Çalışmaları (MESAAS) bölümünde profesör olan Hallaq, İslam Hukuku ve İslam Düşünce Tarihi uzmanıdır.

bakıldığında İslam tarihi boyunca fıkıh usulünün temel amacının içtihat olduğu, -en azından teoride- bunun kaldırıldığına dair herhangi bir işaretin olmadığı açık bir şekilde görülecektir.³⁴ Hallaq bu konuyla ilgili olarak Fazlurrahman'ın "içtihat için gerekli olan şartlar öylesine mükemmel ve katı bir hale getirilmesi ve yükseğe konulması sebebiyle hiçbir insanın bunu ifâ etmesinin mümkün olmadığı" şeklindeki ifadesini naklederek eleştirmektedir.³⁵

İkinci olarak da Hallaq, Fıkıh usulü eserlerinde içtihat için ileri sürülen şartların içtihat yapmayı zorlaştırdığı iddiasını kabul etmenin de oldukça güç olduğunu belirtmektedir. Çünkü ona göre bir taraftan bu şartlar içtihadın pek çok alanda uygulanmasına olanak sağlarken; diğer taraftan "içtihat eden kimsenin içtihadında doğruya isabet ederse iki sevap alacağı, yanlışla düşmesi durumunda günahkâr olmayacağı, hatta sevap bile kazanacağı" şeklindeki anlayış bu faaliyeti daha da kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla teorik olarak sunulan içtihat şartları fakihlerin müçtehit olmasına engel olmamakta; aksine bu konuda onlara destek olmaktadır.³⁶ Nitekim 2/8. yüzyıldan sonra İslam hukuk tarihinde müçtehitlerin ve içtihadın rolü hakkında fukahânın yazdıkları kapsamlı bir şekilde incelendiğinde, herhangi bir kesinti olmaksızın içtihat faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. İçtihat faaliyeti usulü fıkıhın vazgeçilmez bir unsuru olduğu için de, İslam tarihinde içtihadı karşı olan kişi veya gruplar Sünniliğin dışında kalmıştır.³⁷ Bu yüzden de Hallaq, usul teorisinin nihai şeklini aldığı ve dördüncü yüzyılın başlarında Müslümanların içtihat kapısını kapatmaya karar verdiğini varsaymanın oldukça güç olduğunu belirtir.³⁸

---

³⁴ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 5.

³⁵ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 5. "were made so immaculate and rigorous and were set so high that they were humanly impossible of fulfillment".

³⁶ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 7.

³⁷ Hicri üçüncü, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda içtihat, taklidi savunan ve kıyasa karşı çıkan bazı aşırı fırkalar tarafından reddedilmiştir. Bunlar daha ziyade rey'i tamamen reddeden aşırı gruplar, Davud ez-Zâhiri (v.270/883) ile mezhebi, Haşevîler ve diğer bazı hadis gruplarıdır. İctihada karşı olan tavırlarından dolayı bu gruplar, Sünnilik içinde yer bulamamıştır. Bkz. Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 8. Hallaq bu konudaki tavırları sebebiyle Zahirilerin Sünniliğin dışında kaldığını ifade etse de bu durum pek isabetli değildir. Zira kıyası karşı olmaları gibi, bazı meselelerde diğer Sünni mezheplerden ayrılma bile, Zahiriliğin beşinci Sünni mezhep olduğu söylenmektedir. Kaldı ki, Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Hazm ve onların düşünce sistemi itikadî ilkeler konusunda ana gövdeden ayrılmadığı için de Sünni olarak kabul edilmelidir.

³⁸ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 10.

Hicrî dördüncü yüzyıldaki fikhî faaliyetlere ışık tutmaya çalışan Hallağ, İbn Süreyc (v. 306/918), Taberî (v. 310/922), İbn Huzeyme (v. 311/923) ve İbn Münzir (v. 316/928) gibi fıkıh alanında son derece özgün görüşlerini bağımsız bir şekilde dile getiren âlimlerin ortaya çıktığını ifade eder. Her ne kadar yüzyılın sonuna doğru bir mezhebe bağlanmak ve yeni görüşleri eskilere atfetmek yaygın bir norm haline gelse de, İbnü'l-Bühhul et-Tenûhî (v. 318/930), İbn Herbeveyh (v. 319/931) Ebu Ali b. Ebi Hüreyre el-Bağdadî (v. 345/956), İbn Haddad el-Mısırî (v. 345/956) ve Ebu Hasan ed-Dârikî (v. 375/985) gibi mezheplerinin yerleşik görüşlerine açık bir şekilde itiraz eden, kısmen veya bağımsız içtihatla bulunana bir grup fakihin varlığından söz edilmektedir.³⁹

Hicri beşinci yüzyıldaki fakihler de içtihadın yapılabilirliği hususunda selefin yolunu takip etmişlerdir. Dönemin fakihlerinin eserlerinde, bunun örnekleri bariz bir şekilde görülebilir. Örneğin Kadî Abdülcebbar (v. 415/1024) ve öğrencisi Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (v. 436/1044) içtihadın fikhin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu, taklidin ancak avam tarafından kullanıldığı düşüncesini kabul etmektedir. Her ne kadar bunlar Mutezîlî olsa da, onların taklid ve içtihat hakkındaki görüşleri klasik Sünnî İslam düşüncesiyle paralellik arz eder. Nitekim İbn Abdilberr (v. 463/1070), Hatib el-Bağdadî (v. 463/1070) ve Maverdî (v. 450/1058) gibi âlimler de benzer görüşleri açıklamıştır.⁴⁰

Bu dönemde fikhin yanı sıra “*halifede (devlet başkanı) bulunması gereken özellikler*” bağlamında siyaset alanında içtihadın gündeme geldiği dikkat çekmektedir. Örneğin Abdülkahir el-Bağdadî (v. 429/1037) ve Maverdî (v. 478/1085) gibi âlimler gerek yönetim gerekse toplumun refahı için devlet başkanlarının bütün konularda içtihat edebilecek kadar âlim olmaları gerektiğini, bu özelliğin imam/halife olabilmenin olmazsa olmaz şartından biri olduğunu söylemiştir. Ancak Cüveynî (v. 478/1085) ve öğrencisi olan Gazzâlî (v. 505/1111)'ye göre müçtehit olmak halifeliğin temel şartlarından biri değildir.⁴¹ Halife içtihat edebiliyorsa eder, değilse de bir müçtehide sorarak hükme ulaşır. Buradan hareketle Hallağ, en azından 5/11. yüzyılın sonuna kadar İslam'ın siyasi ve hukûki hayatında içtihadın temel bir unsur olarak kabul edildiğini ve içtihat kapısının kapanmasıyla ilgili herhangi bir

---

³⁹ Hallağ, “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, s. 10-12.

⁴⁰ Hallağ, “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, s. 12.

⁴¹ Hallağ, “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, s. 13-15.

ifadenin olmadığını göstermeye çalışmaktadır.⁴² Hallaq bu tartışmanın salt entelektüel meraktan ziyade pratik zorunluluktan kaynaklandığını, hicri beşinci yüzyıla kadar içtihat kapısının kapanmasının fakihler tarafından tartışma konusu bile edilmediğini ve ilk olarak Hanbeli fakihlerinden İbn Akıl'in (v. 513/1119) eserinde bu tartışmanın ortaya çıktığını ifade etmektedir. Nitekim onun belirttiğine göre Kadî Abdülcebâr başta olmak üzere Hüseyin el-Basri, Bağdâdî, Şirâzî (v.467/1083), Cüveynî, Pezdevî (v. 482/1089) ve Serahsî'nin (ö. 483/1090) usul eserlerinde doğrudan veya dolaylı yoldan bu iddiaya işaret eden herhangi bir bilgi yoktur.⁴³ Zaten Hallaq bu konunun aslında kelâmî kontekste sahip bir mesele olduğunu, daha sonra da buradan fıkhî sirayet ettiğini ileri sürer.⁴⁴ Ancak Hallaq Ortaçağ furû fıkıh eserlerine bakıldığında içtihadî faaliyetlerin pratikte gelişimini sürdürerek devam ettiğini ve müçtehitlerin mevcudiyeti hususundaki tartışmaların da teorik düzeyde kaldığını belirtir.⁴⁵

Hicri beşinci yüzyılın sonu ile altıncı yüzyılın başına gelindiğinde ise, içtihat kapısının kapanması ve müçtehitlerin neslinin tükenmesiyle ilgili tartışmalar gündeme gelmiş, hatta taklidi savunan aşırı gruplar bu konuda bir icmânın var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak Hallaq, icmânın "bir zaman dilimindeki bütün müçtehitlerin belirli bir konuda aynı kanaati paylaşması" anlamına geldiğini, ilgili görüş hakkında aykırı bir ses veya itirazın bulunması durumunda böyle icmâdan bahsedilemeyeceğini belirtir.⁴⁶ Çünkü içtihat kapısının kapalı olduğu iddia edilen bütün dönemlerde bu kapıyı aralayan ve her dönemde içtihat derecesini hak eden pek çok âlim olmuştur. Basrî, Şirâzî, Gazzâlî, Âmidî (v. 632/1234), Beydâvî (v. 685/1286), Subkî (v. 771/1369), İsnevî (v. 772/1370), Teftâzânî (v. 790/1388), İbnü'l-Hümâm (v. 861/1456), Suyûtî (v. 911/1505), Ensârî (v. 1119/1707), Şah

⁴² Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 15.

⁴³ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 21.

⁴⁴ Hallaq, "On the origins of the Controversy about the Existence of Mutahids and the Gate of Ijtihad", *Studia Islamica*, C.LXIII (1986), s. 134-137. Ayrıca bkz. Taştan, Osman, "İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *İslâmiyât*, C.I, sy.3, Ankara 1998, s. 82.

⁴⁵ "The fact that the origins of the legal controversy about the existence of *mujtahids* and the continuity of *ijtihad* lie in theology rather than in law is quite significant. While on the one hand it demonstrates the extent to which theological doctrines can influence and enrich legal theory, on the other it proves all the more that the gate of *ijtihad* could not have been closed. That the gate was discussed in terms of existence or non-existence of *mujtahids* confirms the theoretical nature of the problem, which was raised in isolation of the realities of medieval positive law." Bkz. Hallaq, "On the origins" s. 140-141;

⁴⁶ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 23-26.

Veliyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762), İbn Abdilvehhab (v. 1202/1787), İbn Abdi's-Şekûr (v. 1225/1810) ve Şevkânî (v. 1255/1839) gibi âlimler Hallağ'ın saydığı isimlerden bazılarıdır.

2. Furû-i Fıkıhta İçtihat

Hallağ, hicri ilk üç asırda usul ve furûda zirveye ulaşıldığı anlayışının oldukça hatalı olduğunu, İslam düşüncesinin özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda en yüksek seviyeyi vardığını, bu yüzden de 5. ve 6. yüzyıllardaki eserlerin öncakilere nazaran daha geniş ve rafine olduğunu ifade eder.⁴⁷ Örneğin İmam Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/204), Tahâvî (v. 321/933) ve Ebu'l-Leys es-Semerkindî (v. 375/985) gibi müelliflerin erken dönem çalışmaları yeterince gelişmiş bir fıkıh düşüncesi sunmazken; Kudûrî (v. 428/1036), Serahsî, Alâeddin es-Semerkindî (v. 539/1144) ve Kâsânî (v. 587/1191)'nin eserleri öncakilere nazaran daha büyük bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Çünkü hicrî V. yüzyılda önemli ve büyük değişimler meydana gelmiştir. Nitekim fikhî terimlerin yerli yerine oturması, daha önceki görüşlerin yeniden formüle edilmesi ve fikhî malzemenin düzenlenmesi gibi şeyler, zikredilen dönemlerde Kudûrî, Serahsî, Semerkandî ve Kâsânî gibi müellifler tarafından yapılmıştır.⁴⁸ Bu noktada Hallağ özellikle Hanefi mezhebinin furû metinlerindeki gelişim ve ilerlemenin görülebilmesi için Chafik Chehata ile Ya'aakov Meron'un çalışmalarına atıfta bulunmaktadır.⁴⁹

Hallağ mezheplerin sistematik yapılarını tamamlamadan önce, fıkıh alanında fakihlerin görüşlerini bağımsız bir şekilde dile getirdiğini, ancak zamanla bir mezhebe bağlanmanın ve yeni görüşleri eski mercilere atfetmenin yaygın bir metot haline geldiğini ifade eder. Ayrıca Hallağ özellikle Taberî'nin zamanından itibaren mevcut Sünni mezheplerin meşru olduğu hakkında bir icmânın nihai şeklini almaya başladığını ve 4/10. yüzyılın sonlarına doğru yeni mezheplerin kurulmasının hukuka aykırı olduğu şeklinde yaygın bir kabulün var olduğunun kesin bir şekilde ifade edilebileceğini belirtmektedir. Bu yüzden de o, mezhepler teşekkül edip iyice yerleştikten sonra ortaya çıkan yeni hadiselerle karşı çözüm üretme

---

⁴⁷ Hallağ, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 19. Benzer ifadeler için bkz. Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu, s. 93

⁴⁸ Hallağ, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 19. Benzer ifadeler için bkz. Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu, s. 93.

⁴⁹ Hallağ, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 19. Bkz. Ya'aakov Meron, "The Development of Legal thought in Hanafi Texts" *Studia Islamica*, C.XXX (1969), s. 73-118; C. Chehata "L'Équité en tant que source du droit hanafite", *Studia Islamica*, C.XXV (1966), s. 123-138.

faaliyetleri devam etse de, 5/11. yüzyıldan itibaren bütün fakihlerin resmi olarak bir mezhebi takip edip her birinin kendi mensup olduğu mezhebin sistemi içerisinde hareket ettiğini ve hiçbir fakihin kendi mezhebini kurmaya çalışmadığını ifade etmektedir.⁵⁰

Gerek Taberi'nin döneminden itibaren Sünni fıkıh düşüncesinin belirli bir çerçeve kazanmaya başladığını dile getiren Hallağ'ın gerekse içtihadın durduğunu iddia edenlerin Taberi dönemine işaret etmesi, bu dönemde İslam hukukunda önemli bir değişimin olduğunu göstermektedir. Ancak Osman Taştan'ın da ifade ettiği üzere bu değişimin müşahedesi ve yorumlanması konusunda ihtilaf vardır.⁵¹ Hallağ'a göre bu değişim fıkhıta Sünni bir çerçevenin ortaya çıkması anlamına gelirken, Schacht ve onun gibi düşünenlere göre de, hukukun durması ve donuklaşması anlamına gelmektedir.⁵² Başka bir ifadeyle belirtecek olursak Hallağ'a göre zikredilen dönemden sonraki fakihler mensup oldukları mezhebin sınırları içerisinde hareket etmek suretiyle içtihat faaliyetlerini sürdürürken, Schacht'a göre ise fakihler mensup oldukları mezhebin görüşlerini körü körüne taklit etmişlerdir. Dolayısıyla Schacht ve onun gibi düşünenlere göre bu değişim hukukî düşüncenin sonu iken; Hallağ'a göre bu, daha sonraki dönemlerde yapılacak olan içtihadın meşru' çerçevesinin tespiti.⁵³

Hicrî sekizinci (miladi 14.) yüzyılın sonuna kadar, mezheplerin kendi sınırları içerisinde içtihat edenlerin ayıplandığına dair herhangi bir ses yükselmemiş, ancak taklit düşüncesi git gide yerleşmeye ve taraftar bulmaya başlamıştır. Biriken bu destek ise, bir veya bir buçuk asır sonra açıkça kendini ifade etmek isteyen güçlü bir hareketi oluşturmuştur. Özellikle Suyûtî'nin döneminde bu iddialar daha da kuvvetlenmiştir. O bu iddialara karşı çıkarak, "*er-Redd alâ men ahlede ile'l-ard*" adlı eserinde, içtihadın farz-ı kifâye olduğunu, bu yüzden Müslüman toplumunun tamamının bunu ifa etmesi gerektiğini, müçtehit kalmazsa toplumun hata üzerine birleşeceğini, fukahânın mukallit olması durumunda içtihadın sonra ereceğini ve bu durumun Şeriati ortadan kaldıracağını ileri sürmektedir.⁵⁴

Hallağ fıkıh tarihi boyunca fakihlerin ortaya çıkan yeni problemleri çözüme kavuşturmak suretiyle görevlerini en iyi şekilde ifa ettiklerini,

---

⁵⁰ Hallağ, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 10-11.

⁵¹ Osman Taştan, "İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi", s. 87.

⁵² Taştan, "İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi" s. 87.

⁵³ Taştan, "İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi" s. 87.

⁵⁴ Hallağ, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 27.

teoride ve pratikte fikhî faaliyetlerin kesintisiz bir şekilde gelişerek devam ettiğini, dönemin fıkıh metinleri ve fetva literatürleri araştırılıp incelendiğinde bu gelişimin adım adım takip edilebileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu eserlerde Akıl yürütmeye yeniden yorumlanan eski problemlerin yanı sıra ilk defa hükme bağlanan sayısız konular tartışılmıştır.⁵⁵

Sonraki dönemlerde müçtehit olarak değerlendirilenlerin sayısında bir düşünüş olsa da ortaya çıkan yeni hadiselerin çözüme kavuşturulması için içtihadı gerektiren fikhî meselelerin sayısında hiç de düşünüş olmamıştır. Çünkü yavaş gelişen bir toplumda bile yeni problem veya hadiselerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu problemlerin kesintisiz bir şekilde çözüme kavuşturulmasının yegâne yolu ise içtihatdır. Özellikle 10/16. ve 11/17. yüzyılları kapsayan zaman diliminde menkul malların vakfı, para vakıfları, kahve, tütün ve müzik gibi Osmanlı imparatorluğunun sosyal ve ekonomik hayatında oldukça önemli ve yeni olan fikhî sorular gündeme gelmiş, sonrasında ise bunlar ulemâ tarafında çözüme kavuşturulmuştur. Bu konular kesinlikle müçtehit olarak bilinmeyen çeşitli fakihler tarafından ele alınmış ve bunlarla alakalı risaleler yazılmıştır. Aslında Hallaq'ın ifadesine göre bu meselelere cevap verilmek suretiyle pratikte içtihat faaliyetleri üstü kapalı bir şekilde devam etmiş, fakat bu işlemlere içtihat veya bunu yapanlara müçtehit denilmemiştir.⁵⁶ İşte bunlar fikhî düşüncenin veya içtihadın hiç duraksamadan fakihler tarafından kullanıldığını göstermektedir.⁵⁷

Taklit düşüncesinin zamanla yerleşmesi ve taraftar bulmasıyla birlikte birçok fakih içtihadın kaçınılmaz olduğu, ancak çağdaş bir fakihin bunu uygulayabilecek niteliklere sahip olmadığı hususunu düşünürken; pek çoğu da kendi çağlarında içtihadı teşebbüs etmenin doktrine aykırı olduğunu, bunun *"ataları tarafından kusursuz bir şekilde ifâ edilen bir meziyet"* olduğu şeklindeki düşünceleri aynen devam ettirmektedir. Daha sonra ise bu görüşler, içtihat savunucularının bütün olumsuzlukların taklitten doğduğunu ifade eden bir yığın yazı yazmasına sebep olmuştur. Nitekim Şah Veliyullah, İbn Abdilvehhab, ve Şevkânî gibi isimler, müçtehitlerin

---

⁵⁵ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 19-20.

⁵⁶ "In practice, therefore, the methodology of ijthad continued to be employed but mostly without being recognized under its proper name". Bkz. Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 32.

⁵⁷ Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", s. 31-32.

neslinin tükendiğini ve artık içtihat kapısının kapandığını iddia eden gruplara ve insanlar arasında oldukça yaygın hale gelen taklit uygulamalarına karşı taklidi hedef alan yazılar yazmaya başlamıştır.⁵⁸ Örneğin Şevkânî bahsi geçen iddiaların aksini kanıtlamak ve hicri 7. yüzyıldan sonra müçtehitlerin varlığının devam ettiğini göstermek için de “*el-Bedr et-tâli’ bi-mehâsini men ba’de’l-karni’s-sâbi*” isimli iki ciltlik bir eser telif etmiştir.⁵⁹

Son olarak Hallağ, “*ıçtihat kapısının kapandığı ve müçtehitlerin neslinin tükendiği*” şeklindeki bir icmânın muteber olamayacağını Şevkânî’den yaptığı bir alıntıyla açıklamaktadır. Şevkânî’ye göre içtihat kapısının kapatıldığı hususunda bir icmânın var olduğunu ileri sürenlerin kendilerini mukallit olarak gördükleri aşikârdır. Bu yüzden de müçtehit olarak kabul edilmeyen kimselerin böyle bir icmâyâ ulaştıklarını iddia etmek anlamsızdır. Çünkü icmâda sadece müçtehitlerin görüşleri muteberdir.⁶⁰ Başka bir ifadeyle belirtecek olursak Şevkânî, kendilerini müçtehit olarak bile görmeyen bir topluluğun böylesine bir konuda icmâdan bahsetmesinin tutarlı olmayacağını söylemektedir.

Dolayısıyla bütün bunlar tartışma konusu olan dönem boyunca teoride ve pratikte içtihadî faaliyetlerin kesintisiz bir şekilde devam ettiğini, bütün zamanlarda müçtehitlerin mevcut olduğunu ve bunu destekleyen pek çok kanıtın bulunduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç

İçtihat kapısının kapalı olduğu şeklindeki yaygın söylem, klasik literatürde mutlak içtihatla ilgili bir olgu iken; oryantalistlerin çoğunluğu bunu içtihadî faaliyetlerin tamamına teşmil etmiştir. Birçok oryantalist gibi Joseph Schacht da 3/9. yüzyılın ortalarına kadar içtihat hususunda herhangi bir kısıtlamanın olmadığını, hicri dördüncü yüzyıldan itibaren içtihat kapısının kapandığını, mezheplerin sistematik yapılarını tamamladıktan sonra İslam hukukunun asırlarca değişmeden devam ettiğini iddia etmektedir. Bununla birlikte Schacht, taklit döneminde dahi içtihat faaliyetlerinin devam ettiğini, sistemin büsbütün de aynı kalmadığını, sonraki âlimlerin mensup oldukları mezhebin sınırları içerisinde hareket

---

⁵⁸ Hallağ, “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, s. 31.

⁵⁹ Hallağ, “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, s. 31.

⁶⁰ Hallağ, “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, s. 33.

ederek ortaya çıkan yeni hadiselerin çözüme kavuşturulduğunu belirterek çelişkili değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kanaatimizce Schacht'ın kapandığını iddia ettiği içtihat, klasik literatürdeki mutlak içtihada tekabül etmektedir. Evet, İslam âlimleri arasında "içtihat kapısının kapalı olduğu" şeklinde genel kabul gören bir anlayış vardır; ancak Schacht gelenekteki mutlak ve mukayyet şeklindeki ayrımı ve hakikati görmezden gelerek hicri dördüncü yüzyıldan itibaren bütün içtihadî faaliyetlerin sonra erdiğini iddia etmektedir. Hâlbuki gelenekteki ilgili kaynaklar incelendiğinde; mezhep içindeki içtihat kapısının kapanmadığı, aksine bu kapının sonuna kadar açık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Schacht'ın söz konusu iddiası, oldukça indirgemeci ve genellemeci bir yaklaşımdır. Çünkü onun iddiaları tarihi realiteye ters düşmekte ve gerçeği yansıtmamaktadır. Kaldı ki kendisi de "içtihat faaliyetlerinin devam ettiğini, sistemin büsbütün de aynı kalmadığını" ifade etmektedir. Her ne kadar bunları itiraf etmiş olsa da, sonuçta onun da Batıdaki akademik çevrelerde hâkim olan Avrupa merkezci Weberyen tezlerin etkisi altında kaldığı görülmektedir.

İçtihat kapısının kapalı olduğu şeklindeki bu iddiaya karşı çıkanlardan Wael b. Hallaq ise "Was the gate of ijthad closed?" isimli bu makalesinde; zikri geçen iddiaların dayanaksız olduğunu, kronolojik olarak hicri 4. yüzyıldan itibaren sonraki dönemlere doğru bir literatür incelemesi yapıldığında içtihat edebilecek fakihlerin neredeyse bütün zamanlarda mevcut olduğunu, hicri 500'lere kadar içtihat kapısının kapanması ile ilgili herhangi bir söz, kavram veya ifadenin olmadığını, içtihat kapısının hiçbir zaman kapanmadığını, mezheplerin teşekkülünden sonra furûu fıkhi (positive law) geliştirmek için içtihat faaliyetlerinin değişik şekillerde devam ettiğini ve "içtihat kapısının kapanması ile müçtehitlerin neslinin tükendiği" konusunda süregelen tartışmaların da bu yönde bir icmâ oluşmasını engellediğini tespit etmiştir.

KAYNAKÇA

Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, sy.4, , s.149-174.

Apaydın, Yunus, *İslam Hukukuna Giriş*, Anadolu Üniversitesi İlâhiyat Önlisans Programı Ders Kitabı, Eskişehir, 2010.

-----, "İctihad", *DİA*, C.XXI, s.432-445.

Bedir, Mürteza, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, sy.4, s.11-42.

-----, "Schacht, Joseph", *DİA*, C.XXXVI, s.223-226.

-----, *Buhara Hukuk Okulu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014,

Chehata "L'Équité en tant que source du droit hanafite", *Studia Islamica*, C.XXV (1966), s. 123-138.

İbn Akîl, *Kitâbü'l-fünûn*, (thk. George Makdisî), Darü'l-Meşrik Beyrut, 1970.

İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Darü'l-Afâki'l-Cedide, Beyrut, ty.

İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, (thk. Muhammed Abdusselam İbrahim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

İbn Teymiye, *el-Müsvode fî usûli'l-fikh*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire, 1964.

Meron, Ya'akov, "The Development of Legal thought in Hanafi Texts" *Studia Islamica*, C.XXX (1969), s.73-118;

Schacht, Joseph, "İdjtihâd", *Encyclopedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden, 1986.

-----, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, New York, 1982.

-----, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, Ankara, 1986.

Songur, Haluk, "İslam Hukuk Tarihi ve Gelişimi Üzerine Bir Kitap", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.19, Isparta, 2007, s.191-198

Taştan, Osman, "İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *İslâmiyât*, C.I, sy.3, Ankara 1998, s.73-91.

Türcan, Talip, "Joseph Schacht ve İslâm Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, sy.4, s.63-74.

Wael b. Hallaq, "Was the Gate of İjtihad Closed?", *International Journal of Middle East Studies*, London-New York 1984, C.XVI, s.3-41.

-----, "On the origins of the Controversy about the Existence of Mujtahids and the Gate of İjtihad", *Studia Islamica*, C.LXIII (1986), s.129-141.